

KINO SES REJISSYORINIŃ KÁSIP SÍPATÍNDÁ QÁLIPLESIW BASQÍSHLARÍ

Q.N.Tilepov – *assistent oqıtıwshı*

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: madaniyat, san’at, kadr, kino sanoati, ovoz rejissyori.

Ключевые слова: культура, изобразительное искусство, кадр, кинематография, звукорежиссёр.

Key words: culture, art, personnel, film industry, sound director.

Ózbekstan Respublikası óziniń 32 jıllıq ğárezsiz rawajlanıwı dawamında ásirlerge barabar joldı basıp ótti. Tariyxıy qısqa usı dáwirde qala hám awıllarımızdıń, pútkil mámleketimizdıń kelbeti, jámiyetimizdegi sociallıq-siyasiy múnásibetler pútkilley ózgerdi. Turmısımızdıń barlıq salaları menen tarmaqlarında turaqlı ósiw pátleri kózge taslanbaqta. Eń áhmiyetlisi, xalqımız qálbinde óz jurtına iyelik etiw sezimi, usı ullı watanńıń búgingi hám erteńgi kúni mağan da baylanıslı degen juwapkershilik tuyǵıları kúsheyip, onıń sana-sezimi menen dúnyaǵa kóz qarası keńeyip barmaqta. Nókis–mámleketimizdıń náwqıran, zamanagóy hám jedel rawajlanıp baratırǵan qalalardıń biri. Bul jerde milliy hám jáhán arxitekturalıq mádeniyatınıń aldınǵı jetiskenliklerin ózinde jamlegen kóplep sawlatlı hákimshilik, mádeniy-turmıslıq imaratlar, turaq joylar, medicina, bilimlendiriw hám sport orayları boy tiklegen. Qalada iri sanaat kárxanaları, bankler, Ózbekstan Respublikası İlimler akademiyasınıń Qaraqalpaqstan bólimi, Ózbekstan kórkem óner akademiyasınıń Qaraqalpaqstan bólimi, jazıwshılar, kompozitorlar, arxitektorlar birlespeleri, teatr hám muzeyler, kinostudiya, ğalaba xabar quralları xızmet kórsetpekte.

Kino tarawında jıynalıp qalǵan bir qatar mashqalalardıń tiykarǵı sebeplerinen biri kadrlar máselesi bolıp tabıladı. Keyingi jıllarda kino tarawı ushın qánigeler tayarlaw aktual máselege aylandı. Sebebi, buni ashıq tán alıwımız kerek, professional dárejedeги kino qánigeleri, atap aytqanda, ses rejissyorların tayarlaw ushın, áwele, milliy ruwxtaǵı hám milliy tildegi oqıw qollanbalar, sabaqlıqlar álbette kerek. Burınǵı basqarıw principi dáwirinde mámleketimizde televidenie, radio, kino tarawları ushın qánigeler tayarlaytuǵın joqarı oqıw orınları joq edi ózbek tilindegi oqıw qollanbalarda jaratılmaǵan. Sońǵı jıllarda Ózbekstan Respublikası joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciya ministrligi, hám de Ózbekstan Respublikası mádeniyat ministrligi sharapatı menen Respublikamızdıń dóretiwshilik joqarı tálim mákemelerine rawajlangan shet mámleketlerde jaratılǵan eń zamanagóy metodikalıq ádebiyatlar

ózbek tiline awdarıw, tálim procesine sırt el joqarı tálim máskanlarınıń aldınǵı tájiriybelerin engiziw hám sol jol menen kadrlar tayarlaw sapasınıń asırıwǵa qaratılǵan bir qatar reformalar ámelge asırılıp atır. Bul jaqsı álbette, biraq bul sabaqlıq yamasa basqa ádebiyatları ózbek tiline awdarıwda jańasha esabat yamasa joqarıdan kelgen tapsırmanı orınlaw ushın emes, bálki watanımız keleshegi bolǵan jaslarǵa eń zamanagóy hám sapalı bilim beriwı múmkin bolǵan kerekli ádebiyatları tańlay biliw hám awdarma procesinde hám milliy kadrlar tayarlaw sistemasına uyqas túrde jumıs aparıwımız zárúr boladı. Hárqanday taraw sıyaqlı ekran tarawıń jáne de rawajlandırıw ushın maman jas kadrlardı tárbiyalaw zárúr boladı. Kino hám televideniye tarawında iskerlik júrgizip atırǵan qánigeler bolsa hám ruwxıy hám kásiplik tárepten joqarı dárejede rawajlangan bolıwı kerek.

1992-jıldan baslap, Mannon Uyǵur atındaǵı Tashkent mámleketlik kórkem óner institutında (házirgi Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı), 2009-jıldan baslap bolsa Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2009-jıl 1-apreldegi «Ózbekstan Milliy teleradiokompaniyası sistemasında joqarı texnologiyalı teleradio úskenerinen paydalanıw nátiyjeliliginiń jáne de asırıw ilajları haqqında»ǵı PQ-1088-sanlı sheshimine tiykarlanıp, Tashkent informaciya texnologiyaları universitetinde de «ses rejissyorlıq» tálim jónelisi ashılıp, kadrlar tayarlaw boyınsha bir qatar reformalar alıp barılmaqta. Tayarlanıp atırǵan kadrlarǵa salıstırǵanda qoyılıp atırǵan talaplar da ózgerdi. Búgingi kún qánigeleri tek ğana zaman menen birdey bolıwı, bálki óz qánigeligi boyınsha pán-texnika tarawında erteń júz beriwı múmkin bolǵan jańalanıw, rawajlanıwları, jańalıq ashılıwı múmkin bolǵan jańa texnologiya hám usıllardı hám aldınan prognoz ete alatuǵın dárejede kámil bolıwı kerek. Qoyılıp atırǵan bunday talaplarǵa juwap beretuǵın qánige kadrlardı tayarlaw ushın bolsa, áwele, olarǵa bilim hám ilimiy tájiriye beretuǵın professor-oqıtıwshılardıń ózleri áne sonday joqarı dárejede tayarlangan bolıwı tiyis.

Búgingi kúnde eń tez rawajlanıp atırǵan taraw informaciya texnologiyaları tarawı bolıp, XXI-ásir biykarǵa informaciya asiri dep atalmaydı. Sonday eken, kino tarawı ushın qánigeler tayarlawshı tálim mákemelerinde hám qánigelik pánlerinen sabaq beriw procesin túpten kórip shıǵıw, jańa usılda sabaq aparıwǵa keńirek itibar qaratıw hám onıń ushın zárúrli shárt-shárayatlardı jaratıw dáwiri keldi.

Áne sol maqsetke erisiw ushın Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutında qatar jumıslar ámelge asırılıp atır. Atap aytqanda, instituttıń B-blok daǵı sawlatlı oqıw ornı remonttan shıǵarılıp, bul imaratta texnogen studiyalardı shólkemlestiriw, pavilonlardı qurıw, qospa programmalar menen kadrlar tayarlawıǵın magistratura hám doktorantura programmaların jolǵa qoyıw jumısları alıp barıldı. Áne sol haqıyqatı tereń ańlaǵan túrde miynet qılıw, ózbek hám qaraqalpaq kino kórkem óneri tarawı ushın kadrlar tayarlawda olardı jáhán talapları dárejesindegi básiyge shıdamlı kadrlar etip tárbiyalaw búgingi kúndegi eń aktual wazıypalardan biri bolıp tabıladı. Kino hám televidenie tarawında zamanagóy talaplarǵa juwap beretuǵın, milliy kino kórkem óneri dástúrlerin saqlap, rawajlandırıw hám rawajlandırıwǵa ılayıq, kórkem dóretywshiliktiń zamanagóy metodları, innovaciyalıq texnika hám texnologiyalardı puqta iyelegen joqarı maman qánigelerdi tayarlaw búgingi kúnde pedagoglardıń eń tiykarǵı minneti.

Kino bul bir jámáattıń tınımsız miyneti nátiyjesinde júzege keledi. Onda islep atırǵan hárbir qánige óz qánigeligin puqta iyelegen bolıwı talap etiledi. Kompozitor ma, operator ma, ses rejissyorı ma, grimyor ma hámмесiniń

miynetin birlestirip júzege shıǵaratuǵın kásip iyesi bul rejissyor bolsa al rejissyordan keyingi filmniń dawıs imkaniyatlarına, ses sheberligine juwapker shaxs bul ses rejissyorı bolıp esaplanadı. Dástúrge kóre, bir filmniń jaratılıwında ses rejissyorınıń tómendegi wazıypaları bar.

- filmniń tiykarǵı ideyasın jetkerip beriwde muzika hám shumlardan nátiyjeli paydalanıw;
- filmniń ulıwma kórkemligin asırıw;
- súwretke alıw orınlarında operator menen birge islesiw;
- súwretke alıw orınlarında yaǵnıy imarat ishinde bolsa akustikalıq jaǵdayın anıqlaw;
- filmniń montaj procesine qatnasıw;
- filmniń shumavoy effektlerin durıs paydalanıw;
- filmniń dawıslastırıw (ozvushka) payıtında aktyorlardıń artikulyaciya, dikciyasınıń durıs ayılǵanlıǵı, scenariyde berilgen dialoglardıń aktyorlar durıs ayılıwdı tekseriw;
- filmde ses operatorı menen birge islesiw;
- scenariy avtorı menen birge islesken halda tuwrı ayılǵanlıǵın anıqlaw.

Juwmaqlap aytqanda filmde mine usı wazıypalardı atqarıwda ses rejissyorınan úlken bilim, kásiplik tájiriye talap etedi. Mine usı kásip iyelerin tayarlawda Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filalında nátiyjeli jumıslar islenbekte. Filial 2008-jılı dúzilgen bolsa, 2012-jıldan baslap kino, televidenie hám radio ses rejissyorlıǵı qánigeligi ashılıp házirgi dáwirge deyin kino, televidenie hám radio tarawları ushın maman qánigelerdi tayarlap kelmekte. Bul bolsa usı tarawlardıń ele de alǵa ilgerlewinde, olarda sıpatlı jumıslar alıp barılıwında.

Ádebiyatlar

1. Mirziyoev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston. 2021, 464 b.
2. Тилепов Қ. «Хужжатли фильмларида режиссёрлик маҳорат» Educational research in universal sciences 2.1 special (2023): 454-459.
3. Тилепов Қ. «Кино-тарбия воситаси» Innovative development in educational activities 2.5 (2023): 314-317.
4. Tilepov Q. Main factors of the history and development of karakalpakfilm studio. World bulletin of social sciences, 2023, 27, 169-171.
5. Xolmo‘minov M, Xushvoqov A. Madaniyat markazlari faoliyatini moliyalashtirishning asosiy omillari.//jur. “oriental art and culture” scientific-methodical journal volume 3 issue 1/march 2022.
6. Заретдинов К. "Овоз ёзиш тизими тарихи ва назарий асослари" oriental art and culture 3.3 (2022): 285-287.
7. Bawetdinov Sh. «Ovoz rejissori studiyada» so‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6.9 (2023): 115-117.

REZYUME. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘istonda kinematografiyaning va ovoz rejissyorligi kasbining rivojlanish bosqishlari, badiiy filmlarning yoshlar hayotida tutgan o‘rni va filmlarning yaratilishida ovoz rejissyorining vazifalari haqida so‘z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается развитие профессии кинематографиста и звукорежиссёра в Каракалпакстане, роль фильмов в жизни молодёжи, а также обязанности звукорежиссёра при создании фильма.

SUMMARY. This article talks about the stages of development of cinematography and the profession of sound director in Karakalpakstan, the role of beautiful films in the life of young people, and the duties of a sound director in the creation of a film.

QARAQALPAQSTANDA ILM HÁM MÁDENIYAT HÚJJETLI FILMINÍŇ ALÍNÍWÍ TARIYXÍNAN

M.Yusupbaev - *úlken oqıtıwshı,*

N.Ernazarov - *assistent oqıtıwshı*

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Kalit so‘zlar: rejissyor, kinostudiya, dublyaj, syomka, operator, truppa repertuar, saxna, kompozitsiya, zamonaviy film, tarixiy film, xronika, aktyor, teatr.

Ключевые слова: режиссёр, киностудия, дубляж, съёмка, оператор, труппа репертуар, сцена, композиция, современное кино, исторический фильм, хроника, актёр, театр.

Key words: director, film studio, dubbing, shooting, cameraman, troupe repertoire, stage, composition, modern cinema, historical film, chronicle, actor, theater.

Qaraqalpaqstan Respublikasında mádeniyat hám kórkem ónerdiń rawajlanǵanlıǵın sonnan biliwge boladı, sebebi biziń áwladtan- áwladqa jetip kelgen kórkem óner, sonıń ishinde kino tarawın aytsaq boladı. Sebebi, qaraqalpaq jerinde tuwılıp ósken hárbir insan kórkem ónerden shetlep ótpeydi desek asıra aytqan bolmaymız. Ullı insanlardıń dóretiwshiligi menen olardıń omirdi jan-táni menen súyip, keńnen túsinip onıń sheksiz imkaniyatların hár tárepleme keńnen jarata bilgen. Biziń áwladtan-áwladqa jetip kelgen miyraslarımızdı kóz-qarashında asırawımız kerek. K.S.Stanislavskiy «Egerde siz ózinizdiń dóretiwshiligińizde Servantes, Shekspir, Leonardo da Vinchi, Rafael, Lev Tolstoy, Balzak, Gi De Mopassan, Chexov, Repin hám taǵı basqa da dóretiwshilerdiń shıǵarmalarına jaqınlasqıńız kelse, onda shártli túrde tábiyat nızamlarına sanalı túrde jeke ózinizdiń dóretiwshilikti ózinizge baǵındırıp alatuǵın jeke ózlerińizdiń dóretiwshiligizde sınap, tábiyat nızamların tuwrı hám anıq qollana alıwıńızdı úyrenińler» dep atap kórsetken edi. [2.9]

Ózbekistan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoevniń 2021-jil 7-apreldegi shıqqan PK-6202» Kino san’atı va sanoatini yangi bosqichga olib chiqish sohani davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida»gi [1.1] qararına tiykarlanıp (Pravda vostoka ukaz Prezidenta Uzbekistana № 164 (14934) 8-aprel 2021 g)

Qaraqalpaq kino tarawında basqa Respublikalar qatarında teńnen qádem taslap kino, kórkem ónerine degen itibardı ele de kúsheytiwge bekkem at salısqı atır. Qaraqalpaqfilm óziniń kóp jıllıq tájiriyesine súyene otırıp dáslep «Uzkinoxronika Qaraqalpaqstan filiali» dáwirinen baslap-aq hújjetli filmlerdi súwretke ala basladı. 1973-jıldan baslap «Uzkinoxronika Qaraqalpaqstan filiali»na jumısqa kelgen Talasbay Abdireimov rejissyor sıpatında qabıl etilgen bolsa, 30-jıldan aslamıraq waqıt ishinde nátiyjeli miynet etip, qaraqalpaq kino ónerin rawajlandırıwǵa eristi.

Talasbay Abdireimov 1973-jılı túsilengen «Qaraqalpaqstanda ilim hám mádeniyat» atlı hújjetli filmin súwretke alıwǵa qatnastı. Ol 1973-jılı Ostrovskiy atındaǵı Tashkent mámleketlik teatr hám súwretshilik institutın tabıslı tamamlap kelgennen soń «Uzkinoxronika Qaraqalpaqstan filiali»na rejissyor lawazımına jumısqa qabıl etilip usı filmniń súwretke alıw jumısları menen óziniń dóretiwshilik jumısın basladı. Sol waqıtları «Uzkinoxronika Qaraqalpaqstan filiali» direktori Kamal Mámбетov edi. «Qaraqalpaqstanda ilim hám mádeniyat» atlı hújjetli filmniń avtorı Kamal Mámбетov hám Babash İsmoylovlar edi. Rejissyorı Tashkentli Rumiya Sharifdjanova, Uzkinoxronika rejissyorı operatorı Uktam Rizaev bul operatorıda Tashkentten kelgen. Bul hújjetli film 2-bólim 20 minuttı quraydı. Filmniń birinshi súwretke alıw procesi Tórtkúl qalasınan